

ZGODOVINA - Ob 71-letnici trojnega umora v Trstu in 70-lenici konca 2. svetovne voje

Čas je, da pogledamo v svojo preteklost brez ideoloških bremen

DR. DRAGO ZAJC ML.

Minilo je že 71 let od umora dr. Stanka Vuka, njegove žene Danice in mojega očeta dr. Draga Zajca 10. marca 1944 v Trstu. Dr. Vuk je bil pesnik in antifašist in tudi eden od vidnejših primorskih krščanskih socialistov, njegova žena pa je bila iz znane tržaške družine Tomažič, katere brata so fašisti l. 1941 obsodili na smrt. Nedvomno je, da se je dr. Vuk po prihodu iz zapora odpravil v partizane skupaj s soprogo, kakor naj bi se dogovoril na sestanku z dr. Jožo Vilfanom nekaj dni prej na Vogrskem.

Moj oče, ki se je dr. Vuku nameraval pridružiti pri odhodu v partizane, je v Trst prišel iz Ljubljane, kjer je imel v domači hiši v Šiški skrivališče za aktiviste OF. Približno dva meseca - konec 1942 in v začetku 1943 - se je v njem zadrževal tudi dr. Vilfan, ko je pisal brošuro o Trstu, preden je odšel na Primorsko. Po njegovem odhodu je domobranska policija skrivališče odkrila in očeta zaprla, ko je uspel priti iz zapora pa se je zaradi groženj z novo aretacijo umaknil v Trst, kamor se je takrat iz podobnih razlogov zateklo več Ljubljancanov. Tu je, kot izhaja iz različnih dokumentov in pričevanj, delal za vojaške cilje NOV v povezavi z okrožnim odborom OF.

Obvestilo o sestanku z dr. Vukom mu je posredoval tržaški trgovec Ivan Panjek, sicer član Odbora OF za Trst. Trojica je bila v stanovanju Vukovih v ulici Rossetti umorjena na grozovit način z 12 strelji, kar pomeni, da se jih je nekdo hotel na vsak način znebiti. Za razjasnitev tega umora si je, kot vem, prizadevala družina dr. Vuka, pa tudi naša družina, vendar ni bilo nobenih točnejših informacij o storilcih. O tem umoru se ni dosti govorilo, ime dr. Stanka Vuka pa se je pojavilo na spominskem obeležju v NOB padlim pisateljem v stavbi Slovenskega pisateljskega društva v Ljubljani.

Krivdo za ta zločin, ki je močno odjeknil v tržaški in primorski javnosti, so na partizanski strani pripisali nasprotnikom vseh vrst. Dr. Joža Vilfan je v članku v Kmečkem glasu 28. marca 1944 zapisal, da je dr. Stanko Vuk nanj naredil najboljši vtis, da se je veselil prihoda dr. Vuka in njegove žene v partizane in celo da je bila s tem, ko je vzpostavil stik s katoliškim delom, njegova naloga na Primorskem opravljena (kot je o tem napisal kasneje še v članku 17.5.1987 v Primorskem dnevniku). Krivdo za umor je pripisal katoliško usmerjenemu dr. Ernestu Jazbecu, ki naj bi dr. Vuku tudi grozil. V arhivu VOS v Ljubljani je mogoče najti poročilo PK VOS za Primorsko Oblastnemu komiteju KPS za Primorsko z dne 24. marca 1944, v katerem piše, da je umor dr. Vuka delo "črne roke", eksekutivnega oddelka Mihajlovičevcev. Zanimivo je sicer, da tega umora VOS ni preiskal; kasnejši Odsek za notranje zadeve je šele 26.5.1944 poslal dopis Obveščevalnemu oddelku pri ONZ za Trst, naj raziščejo, kdo je likvidiral dr. Stanka Vuka in njegovo ženo ter nekega Zajca. Vendar v arhivu ni mogoče najti kake kasnejše ugotovitve. Da je krivda na nasprotni (protipartizanski) strani, je bil mnenja tudi dr. Engelbert Besednjak, ki je 31.12.1944 v pismu župniku Virgilu Ščeku zapisal, da so umor dr. Vuka in njegove nedolžne žene zagrešili domobranci (pismo je bilo objavljeno v zborniku Goriškega muzeja l. 1976).

Na levi od zgoraj navzdol dr. Stanko Vuk, Danica Tomažič Vuk in dr. Drago Zajc, na desni dr. Drago Zajc s sinkom Dragom ml. in z ženo Marijo Prešern Zajc

ARHIV PD

IN ARHIV DRUŽINE ZAJC

Na stani nasprotnikov partizanov omenjajo kot krivca komunistično oz. partizansko stran. Zanimivo je, da je tudi glasilo tržaških prosovjetskih komunistov 14.4.1951 zapisalo, da "titoisti" očitajo drugim dejanja, ki so jih sami zagrešili, oz. da proslavljajo žrtve svojih dejanj.

Kdo je torej trojico iz ulice Rossetti v resnici umoril in na čigav ukaz, se že predolgo sprašujemo. Zapisnik o umoru italijanske policije (Questura di Trieste, Gabineto di Polizia Scientifica) z dne 11. marca 1944, ki sem ga l. 1988 našel v arhivu takratnega Sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani (nekdo se je ob koncu vojne potrudil in ga prinesel iz Trsta v Ljubljano), prinaša vrsto podatkov, vendar ne odgovori na ključno vprašanje. V njem so namreč navedbe, da so trije storilci, ki so govorili slovensko, stopili v stanovanje Vukovih, medtem ko je bila žena Danica sama. Od dvajset minut do ene ure so čakali na prihod dr. Vuka in njegovega očeta in ju nato takoj po vstopu v stanovanje usmrtili s strelji iz pištol (oba imata še zapeta plašča). Kriminalist, takratni republiški podsekretar na notranje zadeve Kozlevčar, ki mi je ocenil to poročilo, je bil mnenja, da je Danica, ki jih je spustila v stanovanje, vsaj enega poznala ali pa so se ji ti predstavili kot uradne osebe. Ne vem, ali je italijanska policija še kdaj raziskovala ta umor, po nekaterih izjavah naj ne bi bilo na policiji v Trstu in tudi v tržaškem Državnem arhivu nobenih drugih podatkov (Marta Ivašič v rubriki Mnenja, Primorski dnevnik, 25. aprila 2014).

Pri preiskavi tega umora najbrž ni mogoče povsem izključiti nobene strani. Tako "beli" kot "plavi" naj bi imeli škodo od odhoda dr. Stanka Vuka v partizane. Vendar obstoja možnost, da je pri tem umoru sodeloval VOS, ki je edini izvajal likvidacije na tak način. Domobranska stran in tudi Gestapo sta osumljence aretirala in zapirala, "črna roka" je delovala v osrednji Sloveniji, "plavi" pa po mnenju poznavalcev tega obdobja v Trstu niso mogli izvajati takih akcij. Ta domneva je sicer povezana z nenavadnim dejstvom, da je bil VOS, ki je bil ustanovljen avgusta 1941 dejansko za hrbtom koalicijskih partnerjev v Osvobodilni fronti, vseskozi podrejen Komunistični partiji. Nobene dvoma ni, da je ta svoje koalicijske partnerje z Dolomitsko izjavo spomladi l. 1943 dejansko prisilila, da so se odrekli svoji politični identiteti in posebni organiziranosti in pristali na izključno naslonitev na Sovjetsko zvezo. Hkrati je Partija izdelala tudi politiko izolacije katolikov od ljudskih množic. VOS je bil po Edvardu Kardelju eno od orožij NOB in revolucije ter sestavni del vojne in revolucionarne taktike po boljševiskem vzoru. Ta gotovo ni bila le pravno urejena sprememba državne ureditve, ampak nerazumno nasilje (teror) ene skupine, lojalne komunistični internacionali, nad dejanskimi in potencialnimi političnimi nasprotniki, kot je zapisal zgodovinar prof. Janko Prunk l. 2006 v časopisu Delo in kasneje (skupaj z M. Rangusovo) v knjigi *Sto let življenja slovenskih političnih strank* (Založba FDV, Ljubljana 2014). Glavna naloga VOS je bila zbiranje informacij in protiobveščevalno delo ter preprečevanje dela nasprotnikov – likvidacije, ki so jih izvajali varnostniki, naj bi bile posledica prvih dveh nalog (Ljuba Dornik Šubelj v delu *OZNA in prevzem oblasti 1944-1946*, Modrijan, Ljubljana 2013). Tudi naloga njene naslednice OZNA, ustanovljene maja 1944, je bila prav tako zaščiti revolucijo, kar je pomenilo uničenje vsakršnega političnega oz. stran-

karskega pluralizma in odpravo možnosti za vzpostavitev demokratičnega parlamentarizma.

V kolikor je bil ta umor delo VOS, je ta najbrž deloval po nekih navodilih od zgoraj, da se odstrani morda moteče ali potencialno nevarne osebe. Ali pa gre v tem primeru celo za samostojno ali nekontrolirano akcijo, do katere je prišlo v času vdora italijanske policije in Gestapa v vrste VOS na Tržaškem. V različnih dokumentih iz konca 1943. in začetka 1944. najdemo namreč navedbe, da člani VOS ne spoštujejo političnih organov, izvajajo likvidacije svojevoljno in brez sodb, ne da bi sploh obvestili komisije VOS, ali pa ne navajajo vzrokov likvidacij (Poročilo PK VOS za Primorsko z dne 2. in 24. decembra 1943 ter Poročilo Pokrajinskega komiteju KPS za Primorsko z dne 25. februarja 1944). Kot izhaja iz Poročila Pokrajinskega odbora OF za Primorsko Izvršnemu odboru OF z dne 3. marca 1944, naj bi se katoliška sredina v tem času skušala uveljaviti kot politična skupina nasproti OF, kar naj bi na sestanku na Vogrskem potrdil dr. Vilfanu prav dr. Vuk, ki naj bi bil tudi informiran o izvaji osnovnih skupin OF o avantgardni vlogi KPS. Dr. Vilfan pa naj bi storil vse potrebno, da se nastop katoliške sredine razbije. Likvidacije, ki jih je izvajal VOS, naj bi bile sicer mogoče do njegove formalne razpustitve kot organizacije z izrednimi pooblastili z odlokom SNOS 19. februarja 1944. Isti dan je Pokrajinska komisija VOS dobila tudi radiogram, s katerim so bile takoj prepovedane vsake likvidacije (s podpisom Krištof). Vendar je pismo o razpustitvi VOS Oblastni komitej KPS za Primorsko poslal Pokrajinski komisiji VOS šele 15. marca 1944.

Gornjo domnevo je po daljšem obdobju potrdil zgodovinar prof. Jože Pirjevec v svoji italijanski knjigi o fojbah *Foibe, Una storia d'Italia*, Torino 2009, kjer je v odstavku na str. 101 zapisal, da so slovenski komunisti l. 1944 v Trstu eliminirali enega vodilnih krščanskih socialistov na Pri-

morskem. Komunisti, ki so obvladovali OF, niso želeli, da bi se dr. Vuk pridružil partizanom, ker bi s svojo karizmo okrepil njihove notranje politične in potencialno nevarne konkurente. Pri tem se je sklical na pričevanje osebe, ki želi ostati anonimna. Novinar Martin Breclj, ki je 9. marca 2014 v Primorskem dnevniku najprej objavil obširen članek *Trpka resnica o trojnem umoru*, je nato 20. aprila 2014 objavil še članek *Nova razkritja o umoru*, v katerem je ista pričevalka Pirjevečeve navedbe potrdila. Navedla je konkretno osebo, Alberta Grudna, ki je svoje sodelovanje pri tem umoru priznal njeni materi. To dejstvo samo potrjuje domnevo o zločinski akciji VOS in tudi domnevo, da se ta ni mogla zgoditi brez navodila takratnega vodstva Partije ali pa, da gre za samoiniciativno akcijo, katero tudi vodstvo VOS kasneje neka noče raziskati. Priznanje Alberta Grudna, s partizanskim imenom Blisk, sicer ne dokazuje njegove neizpodbitne krivde, vendar je močan indic, še posebej, ker se posredno uje ma z drugimi njegovimi dejanji. Omenjeni naj bi po vojni delal za Udbo v Trstu in bil zaradi nasilnih dejanj obsojen na italijanski strani, sicer pa je bil, kot pravi tudi prof. Pirjevec v svoji glosi 24. aprila 2014, navdušen za orožje in objesten. Verjetno bo potrebno preveriti še kake dokaze ali pa enostavno počakati, da pride do novih pričevanj o še kakem sotorilcu.

Marsikdo se lahko vpraša, ali se je po toliko letih vredno "vračati v preteklost" ali izpostavljati "napake", ki so se dogajale med NOB, ipd. Videti je, da razmere za razkrivanje tega zločina še vedno niso dozorele, saj ugotovljeni zgodovinar del teksta, ki ga objavi v svoji italijanski knjigi o fojbah, raje umakne iz knjige objavljene v slovenščini. Jasni, da je Italijanom zgolj skušal dopovedati, da so bili partizani pogosto neizprosni do lastnih ljudi, če so jim bili v napoto, in da na Primorskem to ne bi bilo dobro sprejeto. Edina (za zdaj) pričevalka še vedno želi ostati anonimna. Gotovo je mnogim težko sprejeti resnico o preteklosti ali govoriti o takih zavrznih dejanjih, zlasti če so bili sami na partizanski strani. Morda je kriv tudi pomislek, da bi se objava resnice lahko izkoristila za nova politična obračunavanja na starih osnovah. Vendar bi na drugi strani razkrivanje prave resnice pripomoglo k osvobajanju iz preteklih dogem in vsiljenih resnic o medvojni vlogi posameznih skupin ali organizacij na obeh straneh. Prispevalo bi k normalnemu dialogu o njihovih vlogah in k "redistribuciji knjivde" (o tem je pri nas prva pisala Spomenka Hribar) ter k realističnemu ocenjevanju teh dogodkov z evropskimi merili. V takih primerih gre za ugotavljanje tudi za naš čas še vedno relevantnih dogodkov v nedavni preteklosti, ki še naprej vplivajo na našo sedanost in tudi prihodnost.

Prav za to gre naši družini in domnevam, da tudi družini Vukovih. Narodno-osvobodilna borba oz. partizanstvo nedvomno ostaja pozitivna vrednota in izredno dejanje v slovenski zgodovini. Ob tem, ko obeležujemo 70-letnico konca druge svetovne vojne, je čas, da se odkrivanja medvojnega in tudi povojnega preteklosti lotimo brez ideoloških bremen, kar končno lahko prispeva k spravi glede polpretekle zgodovine in h krepitevi občutka, da smo kljub vsemu med zmagovalci druge svetovne vojne.